

1971.

KRAŠOVEC, PRIMOŽ

Rad, politika i socijalizam

KRAŠOVEC, PRIMOŽ

Rad, politika i socijalizam

Politika bez ekonomije i ekonomija bez politike

“**V**rijeme je za novi istraživački projekt. Naša tema je: rad i politika.” Citirani početak poziva k ponovnoj tematizaciji odnosa između rada i politike, kojime je poznati talijanski teoretičar i jedan od najvažnijih članova operacionističke ili autonomističke (neo)marksističke škole Mario Tronti intervenirao u rasprave o aktualnoj ekonomskoj i finansijskoj krizi,⁰¹ ne bi li mogao, posebno u zemljama takozvane tranzicije, odnosno postsocijalizma, biti aktualniji. Ako kao znakove ili pokazatelje ekonomske krize uzmemo padanje BDP-a, realnih plaća, produktivnosti i stupnja zaposlenosti, onda postsocijalistička tranzicija nije ništa drugo doli permanentna ekonomska kriza. Sve zemlje nastale iz nekadašnje SFRJ (Slovenija je donekle izniman slučaj zbog programa gradualne, tj. postupne i regulirane privatizacije koji je spriječio najgore i najkriminalnije ekscese, znakovite za proces privatizacije u drugim zemljama nastalima iz Jugoslavije; iako, u posljednjih 5-6 godina, nakon ulaska u EU, fleksibilizacijom tržišta radne snage i drugim mjerama za povećanje konkurentnosti gospodarstva, kako su određene Lisabonskom strategijom, naveliko kompenzira negativne socijalne i ekonomske pojave koje je propustila gradualnom privatizacijom) nabrojane pokazatelje proživljavaju već skoro dvadeset godina.

Unatoč tome, rasprava o radu i politici na tim prostorima i u tim zemljama tek počinje, i to još na rubu političkog prostora, aktivističkim radom autonomističkih i drugih vandržavnih i vansindikálnih ljevičarskih kolektiva, raspravama na okupiranim fakultetima i predavanjima u okviru alternativnih obrazovnih institucija. Ponovna tematizacija odnosa između rada i politike događa se izvan i protiv državnog političkog i akademskog ekonomskog “establishmenta”, a u istraživanje, akcije i teorijsku produkciju na tom području uključene su najmarginaliziranije i najviše eksploatirane grupe stanovništva – mladi intelektualni i kulturni radnici koji preživljavaju kao nomadski najamni radnici za mizerne honorare; migrantski građevinski radnici koji rade bez ili s nesređenim papirima u nereguliranom privatnom sektoru bez ikakve socijalne zaštite, u kriminalnim radnim uvjetima i prepušteni (ne)milosti poslodavaca; i nezaposleni bivši industrijski radnici ili oni koji se u rijetkim još postojećim tvornicama bore da očuvaju posao i plaće

koje bi im omogućile preživljavanje s minimumom ljudskog dostojanstva. S druge strane, država odluke o ekonomskoj i radnoj politici prepušta akademskim ekspertima ili naprosto sluša naredbe EU-a i međunarodnih ekonomskih i finansijskih organizacija, sindikati umjesto politizacije pitanja rada vode socijalni dijalog, a etablirani akademski ekonomisti mašu teško razumljivim matematičkim modelima koji tobože predstavljaju objektivno najefikasnija i optimalna ekonomska rješenja koja su tobože stručna i neomrljana ideologijom ili politikom (znakovita je izjava slovenskoga novog – čitaj neoliberalnog – ekonomista Jožeta P. Damijana: “U našim istraživanjima nema ideologije”).

Dakle, unatoč tome što kriza u tranzicijskim zemljama traje već dvadeset godina i što aktualna globalna kriza za te zemlje predstavlja tek ponešto akutniji oblik procesa na koje su već navikle, te činjenici da je socijalizam povijesno predstavljao upravo društveno-politički sustav u kojem je pitanje odnosa rada i politike bilo jedno od najvažnijih političkih preokupacija i osnovno načelo organizacije društva, pitanje odnosa rada i politike danas nije na agendi državnih političkih institucija, sindikata ili akademske ekonomike. Štoviše, spomenute institucije prema tom su pitanju izrazito neprijateljski nastrojene, na što ukazuje, među ostalim, policijsko nasilje nad aktivistima i radnicima koji se bore za svoja prava te ignoriranje problema radničkih političkih zahatjeva od strane nadležnih državnih instancija, sukobi i nerazumijevanje između tradicionalnih sindikata i novih oblika radničke (samo)organizacije i prijezir akademskih ekonomista prema marksističkim i drugim eksplicitno političkim i kritičnim ekonomskim teorijama kojima je više-manje spriječen ulaz u akademsko i znanstveno polje.

Da bi mogli objasniti taj preokret od 180 stupnjeva u odnosu prema temi koja je bila od centralnog značaja za samoupravni socijalizam za vrijeme SFRJ-a i jedan od glavnih prioriteta tadašnje državne politike, radničkih organizacija i akademskih ekonomista (te sociologa, povjesničara i drugih znanstvenika), potrebno je vratiti se u vrijeme početka kraja jugoslavenskog socijalizma, u osamdesete. Jedna od glavnih – i za naše namjere najvažnijih – značajki masovne političke mobilizacije u osamdesetima bila je i radikalna promjena terena politike. Znači, pored velikih promjena u formi, odnosno načinu organizacije politike (od jednopartijskog do višestranač-

kog sustava, od delegatskog do parlamentarnog načina političke reprezentacije, od federacije do više samostalnih nacionalnih država) došlo je i do goleme promjene u tome, koje su teme i pitanja politički legitimni, odnosno u tome koje teme i pitanja vrijede i važe kao političke i predmet su javne političke rasprave, a koje su za to neprijemljene i posljedično premješteno drugdje.

U osamdesetima, dislokacije u sadržaju politike povezane su sa simultanim dislokacijama aktera unutar političkog prostora. Pored troje glavnih političkih aktera koji su okupirali političku scenu u povijesnoj situaciji samoupravnog socijalizma – partije, odnosno Saveza komunista, radnog naroda i nacionalnih kulturnih elita – pojavili su se tzv. novi društveni pokreti – mnoštvo umjetničkih, literarnih, kulturnih, intelektualnih i aktivističkih grupa i kolektiva. U Sloveniji, sociološki, odnosno Bourdieuovski⁰² gledano, novi društveni pokreti predstavljaju “newcomere” koji se – djelomično zbog svoje novosti i radikalnosti (radilo se recimo o performerima koji su nastupali goli i tako vrijeđali ukus konzervativne kulturne elite i o strukturalističkim marksistima koji su provocirali humanističku liniju etabliranog akademskog marksizma) i djelomično zbog nagonih privilegija i čvrste situiranosti kulturnih i akademskih kadrova – nisu uspjeli probiti u poljima kulture i znanosti pa su izveli “by-pass” kroz polje politike. To im je bilo omogućeno uz podršku ZSMS-a (Saveza socijalističke omladine Slovenije), tj. mladih liberala u redovima komunista. Sa svojim ulaskom u polje politike novi su društveni pokreti poremetili dotadašnju situaciju koja se temeljila na kompromisu između komunista (koji su imali primat u političkom polju) i nacionalističke i konzervativne kulturne elite (kojoj je bio, u zamjenu za odricanje političkih ambicija, ustupljen primat nad poljem kulture i dijelovima akademije, posebno na području humanistike).⁰³ Konzervativna kulturna elita, koja se sastojala od jurista njemačke škole, istraživača nacionalnog jezika, literature, bontona i folklora (odnosno nacionalne supstancije uopće), netalentiranih pjesnika i još manje talentiranih hajdegerijanskih filozofa u podršci je novim društvenim pokretima prepoznala mogućnost da se infiltrira u političko polje što joj je dotad, zbog pakta o nenapadanju s komunistima, bilo uskraćeno. Alternativa je na taj “unholy alliance” pristala jer joj je bila potrebna svaka podrška u nadolazećem sukobu s komunistima.⁰⁴

- 01 Mario Tronti: “Politics at work.” <http://conjunctural.blogspot.com/2008/10/old-guard-on-new-crisis-pt-2-mario.html>
- 02 Pierre Bourdieu, *The field of cultural production*, Columbia university press, 1993., 29-112.
- 03 Cf. Rastko Močnik, *Extravagan-tia ii: Koliko fašizma?*, Studia humanitatis, 1995, 81-82.
- 04 Nažalost, taj “unholy alliance”, unatoč razlikama u mnijenjima i ponekim polemikama, još uvijek u velikoj mjeri ostaje na snazi. Posljednji ga se put moglo očitati u izdanju zbornika o punku u Sloveniji, gde su se u hvaljenju značajnosti punka za osamostaljenje Slovenije usuglasili nacionalistički konzervativci i lijevo-liberalni nekadašnji alternativci. Opći konsenzus o političkoj važnosti punka možda najbolje svjedoči o bijedi tranzicijskog političkog, a i kulturnog imaginarija u Sloveniji. Cf. Janez Kolenc, *Punk pod Slovenci*, Krt, 1985; Peter Lovšin, Peter Mlakar i Igor Vidmar (ur.), *Punk je bil prej*, Cankarjeva založba i ROPOT, 2002.

Novi društveni pokreti, odnosno alternativa, u politički su prostor donijeli nove teme i pitanja i dotad relevantna i dominantna pitanja (prije svega ona vezana na politiku rada, nekapitalističku organizaciju ekonomije i neparlamentarnu organizaciju politike) bila su gurnuta na rub ili izvan političkog polja. Te nove teme bile su feminizam (koji je bio važan dio i komunističke politike, ali na drukčiji način i uz drukčije prioritete⁰⁵), ekologija, ekstravagantne, odnosno vannormativne seksualne prakse, politika identiteta i manjinska prava, dok su im konzervativci dodali još uspostavljanje pravne države i čuvanje te reprodukciju nacionalne supstance, a mladi liberali ideje ljudskih prava i parlamentarne demokracije. To je bio, u općim crtama, horizont političkog imaginarija ove velike koalicije u osamdesetima, zbog nedostatka političkog legitimiteta i moći nazvane civilno društvo.

Ako želimo aktualnu ekonomsku krizu i dugu krizu, zvanu tranzicija, tematizirati na politički način na prvi je pogled očigledna nedostatnost toga imaginarija koji se počeo pojavljivati u osamdesetima i koji je kasnije postao (i do danas ostao) dominantan. U njemu ne postoje, odnosno nemaju politički legitimitet, teme vezane uz političku ekonomiju ili socijalna i radnička prava. U devedesetima, kad se opisani model politike do kraja etablira, ekonomska pitanja i pitanja radničkih prava nestaju iz javnih rasprava. Ekonomija kao takva postaje stvar akademskih stručnjaka, odnosno stručno pitanje i ekonomska politika te pojedinačne ekonomske mjere nisu podvrgnute javnoj raspravi ili demokratskoj participaciji, dok je bavljenje ekonomijom na politički način viđeno kao relikv socijalizma i povratak u “komunistički totalitarizam”. Zapravo, jedan od krucijalnih rezova koje je novouspostavljeni liberalni kapitalizam napravio u odnosu na nekadašnji samoupravni socijalizam ukinuće je narodne participacije u raspravama i odlučivanjima u vezi s ekonomskim i radni(čki)m pitanjima. Time političko polje postaje mjesto “Kulturkampf”, kao u vrijeme Habsburške Monarhije kad provincijama nije bilo dopuštena participacija u važnim političkim i ekonomskim procesima odlučivanja, pa se je lokalna inteligencija zabavljala kulturnim pitanjima – liberali su se borili protiv represivnog crkvenog morala, a klerici protiv moralne raspuštenosti urbanih libertina poput Prešerna. Teren političkih sukoba tako su – nekad i danas, minus razdoblje socijalizma kao razdoblje iznimne

političke i ekonomske autonomije – dakle bonton i folklor, s time da danas centar donošenja presudnih političkih i ekonomskih odluka nije više Beč, nego Brisel i time da su liberali posuvremenili svoj vokabular i izražavaju se u žargonu postmodernog opskurantizma, dok su konzervativci intelektualno ostali na razini 19. stoljeća.

U toj situaciji, političko polje zapravo je mjesto simulacije politike gde se kao politička pitanja postavljaju kulturna pitanja i kulturna borba nastupa kao zamjena za političku borbu.⁰⁶ Kao presudna politička pitanja postavljaju se ona vezana uz partikularne identitete i regulaciju načina ponašanja: trenutačno su tako velike “političke” teme u Slovenije pravo homoseksualaca na brak i pravilnik o ponašanju u javnim prostorima. O tim i sličnim pitanjima, mnijenja liberala i konzervativaca oštro su i jasno podijeljena i dijametralno su si suprotna, dok, nasupot tome, o ekonomskim pitanjima, odnosno o nekritičkom, nereflektiranom i nedemokračičnom prihvaćanju direktiva EU-a i savjeta akademskih stručnjaka za ekonomiju u političkom polju vlada potpun konsenzus. Dakle, razlog za marginalan položaj politike rada i borbe za radnička prava danas je upravo način na koji je civilno društvo raskinulo sa socijalističkom politikom – koji se ne sastoji u novom načinu bavljenja sa starim političkom pitanjima, koja su velikim dijelom vezana uz ekonomiju i rad te radnička prava, negu u zamjeni politike rada politikom kulture i dislokacijom ekonomskih pitanja u domenu tobože znanstveno objektivnih i nepolitičkih akademskih stručnjaka za ekonomiju i EU birokrata. Danas pitanje radničkih prava može legitimno nastupati u javnom prostoru samo pod uvjetom da se ili transformira u legalni (kršenje radne legislative) ili identitetski (pravo migrantskih radnika na papire) problem i još u tom slučaju ne postaje predmet oficijelne politike, nego se rješava ili na sudu ili uz pomoć za to specijaliziranih NGO-a ili humanitarnih institucija. Tako je, recimo, nedavna pobuna migrantskih radnika iz Srbije i BiH-a bila primirena time što su im sindikati ponudili besplatnu pravnu pomoć ako odluče tužiti svog poslodavca, a Crveni križ im je pomogao hranom i nužnim smještajem. Za to vrijeme, njihov je osnovni zahtjev – pravo na plaću i dostojne radne uvjete, ostao neispunjen i nije zadobio pažnju ni masovnih medija (koji su bili više zainteresirani za “human interest” aspekt ljudske patnje) ni ministarstva za rad. Kad i sindikati percipiraju

- 05 Cf. referat Vide Tomšič u: “V. Konferencija KPJ održana studenog 1940. u Zagrebu o radu sa ženama”, *Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi*, Izdanje glavnog odbora Saveza ženskih društava Hrvatske, 1955.
- 06 Kulturalizacija politike nije nepoznat fenomen ni na Zapadu (cf. Fredric Jameson, *Postmodernizam*, Analecta, 2001, 59–60), no tu želimo više naglasiti specifičnost povijesne dinamike koja je dovela do kulturalizacije politike na Istoku, odnosno, u našem specifičnom primjeru, u Sloveniji, i dodatnu problematičnost koju posebnost povijesti kulturalizacije politike tu donosi. Za razliku od Zapada, tu kulturalizacija politike ne znači samo ravnodušnost, rezignaciju i fatalizam spram političko-ekonomskih pitanja, nego – jer kulturalizacija politike označuje upravo prekid sa socijalističkim pogledom na i prakticiranjem politike – i izrazitu hostilnost spram istih kao preostatak razdoblja “totalitarizma”. “Teorije” totalitarizma koje širi konzervativna desnica, i politika identiteta te životnih stilova kojom se bavi liberalna “ljeвица”, tijesno su povezane i međusobno se uvjetuju – moralizatorski i paranoički diskurs o totalitarizmu daje legitimitet kulturalističkom “turn-u” i izbjegavanju političko ekonomskih pitanja i tema, dok liberalni kulturalizam, upravo delegitimizacijom i marginalizacijom političko-ekonomskih tema, omogućuje desnom revizionizmu da nanovo piše povijest socijalizma kao povijest državnog nasilja i progonjenja drukčije mislećih, bez da uzima u obzir političku ekonomiju i socijalnu egalitarnost socijalističkog poretka. Današnji desni revizionizam zapravo je “kulturalizam unazad”, pisanje povijesti s kulturalističkog stajališta. (cf. Primož Krašovec, “Revizionizam i jugonostalgiya” izlazi uskoro u listu *Novosti*.)

pitanje radničkih prava apolitički, kao pravno pitanje ili stvar “socijalnog dijaloga”⁰⁷, i u povijesnoj situaciji porasta nezaposlenosti, padanja realnih plaća i pogoršavanja radnih uvjeta, koji se u žargonu državne politike prevodi u floskule poput “fleksibilizacije tržišta radne snage” ili “povećanja konkurentnosti gospodarstva” ili “borbe protiv inflacije” – čime se doduše tematizira ekonomiju, ali na nepolitičan, stručan, odnosno tehnokratski način – problematika odnosa politike i rada odnosno politike rada postaje još urgentnija.

Politika rada u socijalizmu

U povijesti socijalizma (ne samo jugoslavenskog, nego i u ostalim socijalističkim zemljama) pitanje rada i politike rada osnovna je politička preokupacija, što ne znači da je to pitanje riješeno ili složeno, već više da u povijesnoj situaciji realno postojećih socijalizama, predstavlja problem. Kao što Foucault pokazuje za antičko grčko društvo, stalno spominjanje i rasprave o homoseksualnosti ne znače da je stara Grčka bila raj oslobođene i opuštene homoseksualnosti, nego upravo da im je homoseksualnost predstavljala problem kojem su se stalno vraćali i o njemu stalno raspravljali. Slično važi i za socijalizam po pitanju rada. Problem koji je rad predstavljao za socijalizam bio je, shematski postavljeno, dvostruk: kao prvo, socijalističke revolucije nisu se, kako je predviđao Marx, dogodile u centru, nego na periferiji kapitalističkog svjetskog sistema, u pretežno agrarnim i često još polufeudalnim zemljama s malo industrije i urbanog proletarijata, i konzekventno tome, izgradnja socijalizma u tim je uvjetima značila prije svega modernizaciju, tj. izgradnju moderne infrastrukture, elektrifikaciju, industrijalizaciju, renovaciju i širenje gradova, mehanizaciju agrikulture, dakle tek stvaranje uvjeta u kojima bi, po Marxu, moderne produkcijske snage mogle proizvesti nastavke za vlastitu negaciju. U perifernim zemljama nakon socijalističkih revolucija društveni i ekonomski razvoj ide u smjeru stvaranja modernog industrijskog društva koje istovremeno želi postići standard i blagostanje, znakovito za razvijeni Zapad, i ukloniti socijalnu nejednakost i nepravednost, također svojstvene tom istom Zapadu. Realno postojeći socijalizmi bili su ekonomsko industrijska društva, ali s jakom regulacijom ekonomije, strogim ograničenjem privatnog vlasništva i privatnog sektora, državnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju i visokim stu-

pnjem zaposlenosti i socijalnih prava. U socijalnom smislu, bila su to društva rada, društva u kojima je biti radnik i raditi predstavljalo osnovni način društvenog života, socijalizacije i socijalne identifikacije.

U ratom razorenim i već otprije ekonomski nerazvijenim zemljama socijalna i politička identifikacija masa s proletarijatom ne znači usvajanje klasne svijesti realno postojeće radničke klase, nego formaciju radničke klase u procesu obnove i izgradnje moderne industrijske i opće infrastrukture. Taj je moment je dobro prikazan u filmu *Igmanski marš* [Zdravko Sotra, 1983.], gde na početku vidimo osnivanje prvih proleterskih partizanskih brigada iz boraca koji nisu isključivo radnici, nego više-manje seljaci s nekoliko radnika i studenata. Imenovanje prvih partizanskih brigada kao proleterskih ima veću simboličku i političku, nego deskriptivnu važnost – nisu nazvane proleterskim jer su bile sastavljene od radnika, nego zbog toga (kao što u filmu naznačuje Tito u govoru kojim osniva prvu proletersku brigadu), što trebaju predstavljati udarnu pesnicu NOB-a, biti najhrabriji i najentuzijastičniji u borbi, predstavljati avangardu NOB-a. Kod klasne formacije proletarijata u socijalističkim revolucijama na europskom Istoku i u Aziji ne smjera se toliko buđenju klasne svijesti među empirijskim industrijskim radnicima, nego je posrijedi dvostruk proces gdje empirijski radnici, koji to tek postaju u procesu modernizacije i industrijalizacije, u nj već stupaju naoružani revolucionarnom sviješću.

Ali taj proces nije ni jednostavan ni neproblematičan – time, da se osnovne društvene veze u socijalizmu formiraju na temelju radničke solidarnosti i ponosa⁰⁸ i da se politički legitimitet partija temelji na postignutim industrijskim uspjesima i produktivnom “outputu” te na garantiranju socijalnih prava koja proizlaze iz statusa (prije svega industrijskih) radnika kao radnika, istovremeno se ukida i mogućnost samoukinuća proletarijata, kraja najamnog rada i prijelaza u komunizam, koji se beskonačno odlaže u budućnost. Kako lucidno pokazuje Moishe Postone⁰⁹, sama formacija socijalističkih društava koja su preuzela industrijski način organizacije proizvodnje i samo promijenila proizvodne odnose (državno umjesto privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, državno-plansko i regulirano umjesto slobodnog tržišta), blokirala je time prijelaz u komunizam kako ga je zamišljao Marx. Socijalizam se, ekonomski

- 07 Istina je da su sindikati u Sloveniji 2005. i 2007. politički mobilizirali i doveli na ulice više od 50 000 radnika i radnica i time spriječili najgore neoliberalne reforme slovenske ekonomije, problem je više u tome da su u svom svakodnevnom radu i svijesti apolitički, da djeluju i razmišljaju u pravnim okvirima i politički reagiraju samo na najgore ekscese, a ne problematiziraju i obično, rutinsko funkcioniranje (polu)perifernog kapitalizma.
- 08 Moment radničkog ponosa i entuzijazma možda najbolje oslikava Vertov u istoimenskom filmu [Entuzijazam, Dziga Vertov, 1931] u slavnim scenama s rudarima – udarnicima i nasmijanom kolhoznicom na kraju koja je šarmom i elegancijom svojih gesti, iako uz obavljanje banalne seljačke aktivnosti, postavila standarde koje holivudske dive do danas još nisu uspjele dostići.
- 09 Moishe Postone, *Time, labor and social domination*, Cambridge University Press, 1996, 64-71, 123-200.

*Na Autostradi Bratstva i
cadilo je dobru*

muškaraca

žena

ukupno

sati

prebacili

Podjeljeno značaka

zlatnih 1.103

srebrnih 3.150

metalnih 7.597

ZAGREB -

200

jedinstva od 1. III. - 13. X. 1947.

provodljino :

*395.907
387.699
783.606
2.345.770
304.219 m³*

Proglášeno do 27. VIII. 47.

udarnih brigada:

Sindikatskih 66

uličnih 39

Pohvaljeno:

Sindikatskih 62

uličnih 106

201

KRAŠOVEC, PRIMOŽ
Rad, politika i socijalizam

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

gledano, sastoji prije svega u oslobađanju rada i reaproprijaciji sredstava za proizvodnju, ali ono što je po Postoneu problematično, još se uvijek temelji na industrijskom načinu proizvodnje, robnoj proizvodnji i najamnom radu. To znači da unatoč visokom materijalnom standardu radnika i radnica te visokom stupnju zaposlenosti i socijalne sigurnosti, zadržava objektivan tip društvene dominacije koji proizlazi iz samog industrijskog načina proizvodnje, a ne iz proizvodnih odnosa. Objektívna društvena dominacija znači alijenaciju radnika koji, uz razvoj industrijske tehnologije, sve više postaju samo dodatak strojevima, tj. fiziološko i intelektualno osiromašenje koje je brinulo već Adama Smitha kad je raspravljao o tehničkoj podjeli rada; podvrgnutost radnika strogom tvorničkom disciplinskom režimu i podvrgnutost čitave proizvodnje normama koje se, kao i u kapitalizmu, nameću objektivno bez mogućnosti da ih radnici, inženjeri ili rukovodeći tvornicama mogu nadzirati ili o njima odlučivati.

Tvornički su radnici na socijalističkom Istoku isto premoreni, iscrpljeni, tjelesno i umno devastirani kao na kapitalističkom Zapadu – i zbog toga pitanje rada ostaje tijekom cijelog trajanja realno postojećih socijalizama primarno političko pitanje. To pitanje glasi: kako uskladiti objektivnu uspješnost industrijskih radnika koji moderniziraju zemlju, prelaze norme i stvaraju svo raspoloživo društveno bogatstvo s njihovom očiglednom subjektivnom mizerijom koja ima iste uzroke, proizlazi iz istog procesa kao njihova objektivna uspješnost? Politička strategija većine partija simbolička je kompenzacija za subjektivnu mizeriju radničke klase – radnike se slavi u masovnim ritualima, posterima i spomenicima junačkih udarnika i udarnica, protokolarnim zahvaljivanjima radnicima za sve što su postigli. dakle, Radnici, dakle, dobijaju simboličko priznanje (te se poštuju njihova prava i održava visoka razina socijalne sigurnosti) koje je industrijskim radnicima na Zapadu uskraćeno.

S druge strane, ovakva simbolička valorizacija rada i radnika nije nekakva proizvoljna politička strategija partija kojima bi one, zasljepljivanjem naroda, držale svoju političku vlast, nego proizlazi iz realnosti socijalističkog razvoja. Narodnim masama socijalističke revolucije omogućile su izlaz iz kolonijalnog ili polukolonijalnog položaja te dotad neviđenu moć odlučivanja o vlastitom životu i budućnosti. Povijest socijalizma tako

znači i povijest svojevrsne emancipacije kroz rad – izgradnja moderne infrastrukture omogućila je tim masama doseganje prije nezamislivog životnog standarda, kao npr. život u zgradama s centralnim grijanjem i tekućom vodom¹⁰; proces urbanizacije, a i modernizacija ruralnih područja omogućile su masama seljaka da se oslobode vezanosti uz zemlju i prirodu i spontanog seljačkog idiotizma; radne brigade omogućile su mladima da putuju i privremeno se rasterete represivnog obiteljskog miljea; izgradnja javnog i univerzalno dostupnog zdravstva i obrazovanja rapidno je digla zdravstvenu i intelektualnu razinu radničke klase. Dodatna simbolička valorizacija rada i figure herojskog radnika nisu, dakle, bile cinična manipulacija političke elite, nego povijesno važan pokušaj rješavanja kontradikcije između naglo rastućeg socijalnog, intelektualnog i općeg životnog standarda i debilizirajućih efekata samog industrijskog načina proizvodnje koji je omogućavao i bio uvjet rasta tog standarda. Štetni učinci rada dodatno su se kompenzirali kroz kulturnu politiku u socijalizmu, kroz izgradnju javne, univerzalno dostupne i široke mreže kulturnih institucija.¹¹ Dosada, alijenacija, fizička iscrpljenost, umor i osjećaj neispunjenosti koji proizlaze iz rada, dodatno su se balansirali bogatim, opće dostupnim i raznovrsnim kulturnim životom u slobodnom vremenu. Dok komunističke partije doduše nisu uspjele riješiti probleme koji proizlaze iz samog industrijskog načina proizvodnje, uspjele su ih donekle kompenzirati van samog radnog procesa.

S druge strane, to ne znači da u povijesti socijalizma nije bilo pokušaja rješavanja spomenutih problema unutar radnog procesa, odnosno unutar samog načina organizacije proizvodnje. Ako, zbog ograničenosti prostora, reduciramo raznolikost i mnogovrsnost povijesti socijalizama u istočnoj Europi na dvije glavne “linije”, specifičnost te povijesti je dinamika (i često napetost ili izravni antagonizam) između “partizanske” linije koja se je politički formirala u antifašističkom otporu, i “prosovjetske” ili “kominternovske” linije. Dok je za prvu značajno naglašavanje socijalističke politike koja se temelji na radničkom samoupravljanju i referira na povijest eksperimenata s radničkim sovjetima (od prve faze Oktobarske revolucije, do Spartakovskog pokreta u Njemačkoj i radničkih sovjeta u Turinu i drugdje) te koncipira politiku socijalizma kao narodnu demokraciju (proizlazeći iz koncepta narodne fronte) i ekonomiju

10 Jedan od prvih velikih projekata poslije rata u istočnom Berlinu bila je izgradnja Karl Marx Allee, ulice monumentalnih zgrada s najmodernijom tada dostupnom infrastrukturom, u koje su se naselili radnici i radnice, dotad živeći u suburbanim radničkim naseljima s katastrofalnom infrastrukturom. Slično piše i Majakovski u pjesmi “Pripovjed livarja Kozirjeva o vselirtvi v novo stanovanje” (Vladimir Vladimirovič Majakovski, *Lirika*, Mladinska knjiga, 1972, 63-68) o osjećajima ruskog radnika koji se useli u otmjeni, bivši buržujski, a potom revolucije nacionalizirani stan i prvi put u životu vidi tuš iz kojeg izlazi tekuća vruća voda. O istom je procesu veliki disident Kundera u *Življenje je drugje* (Državna založba Slovenije, 1979) izrazito kritičan i iz perspektive buržujске praške obitelji piše o šoku koji ta obitelj doživi kad im pola kuće zauzmu prljavi, vulgarni i neodgojeni proleterii.

11 Lokalnih kina i kulturnih domova – prvi se danas zatvaraju i nadomeštaju se teže dostupnim, skupljim i programski siromašnim multipleksima, dok umjesto drugih rastu centri “urbane kulture” koji se visokim cijenama ulaznica i opskurnim programskim odlukama “brane” pred prisutnošću radnih masa i obraćaju urbanim profesionalcima – te, posebno u usporedbi s današnjom birokratizacijom i okrutnošću u vezi odnosa države prema, posebno nezavisnoj ili alternativnoj kulturi, obilnog i lako dostupnog državnog financiranja kulturnog stvaralaštva.

12 Michel Foucault, *The birth of biopolitics*, Palgrave MacMillan, 2008, 92-94. Foucault kao osnovni problem socijalizma vidi u tome što socijalizam povijesno nije uspio razviti autonoman governmentality, što je ostao vezan ili na liberalni ili na governmentality policijske države. Ali možda je jugoslavenski samoupravni socijalizam (i politička linija koja proizlazi iz demokracije sovjeta, ili, na drugoj

socijalizma kao ekonomsku demokraciju odnosno samoupravljanje, druga je više birokratska, hladnoratno realpolitička, i usmjerena k industrijalizaciji i povećanju produktivnosti kao svrhama po sebi. U toj perspektivi povijest socijalističke Jugoslavije posebno je važna jer je to bila jedina istočnoeuropska socijalistička zemlja koja je do kraja prekinula sa Sovjetskim Savezom i u kojoj je radničko samoupravljanje zadobilo status učinkovite političke linije te postalo osnovno načelo ekonomske organizacije, dok su u drugim zemljama istočne Europe “partizanske” linije, kojima su primarni zahtjevi bili demokratizacija politike i samoupravljanje u ekonomiji, bile više-manje u potčinjenoj poziciji u odnosu na prosovjetske linije. Ali nije nevažno uočiti podudarnost u tome što su se svi radnički ustanci i pobune unutar istočnog bloka – Berlin '53., Mađarska '56., Čehoslovačka '68., Poljska '70.-'71. i '80.-'81. – vršili u ime narodne demokracije i radničkog samoupravljanja, masovnim štrajkovima, okupacijama tvornica i osnivanjem radničkih sovjeta. Koliko je jugoslovensko samoupravljanje doista sadržavalo radničkog utjecaja na organizaciju radnog procesa i načina proizvodnje i kolika je bila realna politička moć radničke klase u političkom odlučivanju o državnoj ekonomskoj politici, a koliko samo deklarativni ustupci partije radničkoj klasi, svakako ostaje otvoreno i važno pitanje za buduća povijesna istraživanja. No, bez obzira na ekonomsku efikasnost ili stupanj povijesne realiziranosti samoupravljanja u socijalističkoj Jugoslaviji, njegova povijest predstavlja jedno od ključnih polazišta u potrazi za, Foucaultovim¹² riječima, autonomnim socijalističkim governmentalitetom.

Bajke o postindustrijskom društvu, imaterijalni rad i materijalistička socijalistička strategija

Nakon kraja socijalizma uslijedila je prilično drastična deindustrijalizacija, odnosno uništenje industrija istočnoeuropskih zemalja u procesu privatizacije, koju je preživio samo mali broj nekad mnogobrojnih, uspješnih i za nacionalnu ekonomiju jako važnih tvornica i drugih industrijskih poduzeća.¹³ Time se slomila i politika koja se temeljila na simboličkoj valorizaciji rada i radničke klase. Industrijski radnici, koji su u tisućama ostajali bez posla, bili su promatrani kao kolateralna šteta demokratizacije i prijelaza u ekonomski sustav utemeljen na slobodnom tržištu i poduzetničkoj inicijativi. U političkim diskursima koje je proizvela postsocijali-

stička tranzicija rad je nestao iz fokusa – akademski ekonomisti prestali su govoriti o radu, radnoj snazi i radničkoj klasi, i umjesto toga počeli govoriti o ljudskom kapitalu, investicijama istog i poduzetničkom ponašanju u traženju zapošljenja; sociolozi su počeli govoriti o postindustrijskom društvu i nestanku proletarijata, o kraju klasičnog antagonizma između rada i kapitala, odnosno klasne borbe, te čak i o kraju rada kao takvog¹⁴ te baviti se različitim varijantama politike identiteta; čak je i radikalna ljevica jedva dočekala da se oslobodi primata marksističke teorije i na popularnosti su dobili tekstovi postmarksista talijanske operacionističke škole (gore spomenuti Tronti tu predstavlja časnú iznimku) koji govore o kraju zakona vrijednosti,¹⁵ imaterijalnom radu,¹⁶ postfordizmu,¹⁷ kognitivnom kapitalizmu¹⁸ isl.

Zajedničko svim nabrojanim teorijama, bez obzira na njihova heterogena epistemološka polazišta i političke orijentacije, jest da proglašavaju neku sasvim novu i neviđenu epohu, totalnu transformaciju globalnog ekonomskog režima u kojoj rad i kapitalizam kakve smo poznavali ne postoje više i utoliko na snazi i validnosti gube i svi oblici socijalističke politike (kao povijesni pokušaji političke artikulacije kontradikcije između taktičke borbe za radnička prava i strateške borbe za ukidanje najamnog rada)¹⁹ i klasične marksističke kritičke teorije kapitalizma.²⁰ Ti proroci postindustrijskog i postfordističkog društva govore nam da je borba za ukidanje rada i objektivne društvene dominacije koja proizlazi iz načina proizvodnje temeljenog na zakonu vrijednosti, već završena, da rad u klasičnom smislu više ne postoji i da zakon vrijednosti više ne valja. Po tim teorijama nema više klasične industrijske proizvodnje, nego samo autonomna društvena proizvodnja mnoštva, koja se većinom sastoji iz kreativnog, afektivnog, intelektualnog i kognitivnog rada²¹; također, nema više klasične kapitalističke eksploatacije, nego samo rentno parazitiranje kapitala na toj autonomnoj, kreativnoj društvenoj proizvodnji multitudine.²² Što, dakle, preostaje samo je da se multitudine, koja već predstavlja komunizam unutar kapitalizma, oslobodi opresivne i parazitske komande kapitala (metodom strelice koja preskoči iz *kronosa* u *kairos*, tamo uhvati *clinamen* i tako stvori novi svijet) i do kraja razvije svoje kreativne i konstitutivne potencijale.²³

Nije teško uvidjeti otkud takva popularnost tih teorija u tranzicijskoj povijesnoj situaciji – tu je deindu-

strani svijeta, iz kineske ili vijetnamske “masovne linije”) bio upravo eksperiment u tom smjeru, eksperiment, koji bi – nakon realizacije da je tranzicija permanentno stanje poluperifernih novokapitalističkih zemalja i da oslobađanje tržišta neće donijeti slobode i blagostanje za stanovništvo tih zemalja – vrijedilo danas nastaviti.

- 13 Za generalni pregled ekonomske politike tranzicije cf. Peter Gowan, “Neoliberal theory and practice for Eastern Europe,” *New left review*, i/213, 1995. Za važan “case study” Mađarske cf. Gaspar Miklos Tamas, “Gdje smo pogriješili?” <http://www.slobodnifilozofski.com/2010/02/ljetna-skola-intervju-s-gaspar-miklos.html>
- 14 Jeremy Rifkin, *The end of work*, Tarcher, 1996.
- 15 Maurizio Lazzarato, “From capital-labour to capital-life”, *Ephemera*, 4(3), 2004, 187-208. Za marksističku kritiku teorija o kraju zakona vrijednosti cf. Max Henninger, “Doing the math: Reflections on the alleged obsolescence of the law of value under post-Fordism”, *Ephemera*, 7(1), 2007, 158-177.
- 16 Maurizio Lazzarato, “immaterial labour.” <http://www.generation-online.org/c/fcimmateriallabour3.htm>
- 17 Paolo Virno, *Slovnica mnoštva*, Krtina, 2003.
- 18 Yann Moulier Boutang, “Cognitive capitalism and entrepreneurship”, Conference on Capitalism and entrepreneurship, Center for the study of economy and society, Sage Hall Cornell University, Ithaca, New York; Andrea Fumagalli i Stefano Lucarelli, “Cognitive capitalism as financial economy of production”, Conference on the financial and economic crisis, Universite de Bourgogne, Laboratoire economie gestion, Dijon, Francuska.
- 19 Ta je napetost izvanredno dobro prikazana u filmu *Radnička klasa ide u raj* [Elio Petri, 1971.] u kojem je glavni junak, super radnik Lulu istovremeno nepopularan među tvorničkim drugo-

KRAŠOVEC, PRIMOŽ
Rad, politika i socijalizam

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

203

strijalizacija doduše bila uspješna, industrije gotovo više nema i mase stanovništva, prepuštena same sebi, odnosno svojoj privatnoj poduzetničkoj inicijativi, “autonomno” proizvode što god već mogu. Najvidljivija značajka tranzicije u postjugoslavenskom prostoru porast je malog poduzetništva u sektoru usluga i sivih financija, s velikim udjelom “afektivnog rada” – otvaranje multiture salona ljepote, mjenjačnica, ureda za financijski “consulting”, pravnu pomoć i odštete, trafika, NGO-a, malih kulturnih zajednica i izdavačkih kuća, agencija za marketing, promociju, organizaciju “eventa” i oglašavanje, “lifestyle” kafića, autopraonica i sl. U postjugoslavenskom prostoru i istočnoj Europi generalno stvarno postoje multiture afektivnih i kognitivnih radnika, koji u nedostatku alternative (tj. socijalne sigurnosti i mogućnosti stabilnog zapošljavanja) doista proizvode autonomno, tj. u prekarim radnim uvjetima.²⁴ Slično bi se moglo reći i za Italiju ili Grčku kao “poluperiferiju centra” EU-. Ali, ako pogledamo šire, vidimo da je deindustrijalizacija, kao prvo, regionalno specifična pojava, da ne važi za Francusku ili Njemačku, a još manje za Japan ili Kinu, (posebno za Kinu gdje se investicije u razvoj industrije čak povećavaju) i, kao drugo, deindustrijalizacija je efekt neoliberalne globalne klasne ofanzive kapitalističkih klasa u osamdesetima kojom su te klase, uništavanjem materijalne industrijske baze, satrli i političku moć organiziranog radništva i ponovno si (sve do aktualne ekonomske krize) osigurali visoke profite i konsolidirali svoju klasnu dominaciju.²⁵

Čak i najpovršniji globalni pregled stanja i recentne povijesti svjetske ekonomije, pod uvjetom da mu prenapeta profetska emfaza ne ometa senzibilitet za realno stanje, pokazue da se i proces deindustrijalizacije te prevlasti “kognitivnog” rada i “prekarizacije” na određenim područjima može objasniti klasičnim marksističkim arsenalom: deindustrijalizacija znači reorganizaciju proizvodnje da bi se održala klasna dominacija kapitalističkih klasa *vis a vis* sve snažnijih i sve bolje organiziranih radničkih pokreta; prevlast kognitivnog rada znači očajničke malopoduzetničke strategije preživljavanja stanovništva u realno postojećem dereguliranom kapitalizmu; a prekarizacija znači ukidanje socijalnih prava da bi se povisili profiti kapitalista pri čemu je strategija, barem za one koji se nadaju epohalnim promjenama u načinu funkcioniranja kapitalizma, razočaravajuće klasična: produžavanje radnog vremena i sma-

njivanje plaća, bilo to direktno ili indirektno (uvođenjem “fleksibilnih” načina zapošljavanja, rada i otpuštanja).

Teorije o postindustrijskom društvu i prevlasti imaterijalnog rada pokazuju se još sumnjivijima ako proširimo pogled ne samo prostorno, nego i vremenski. Dok teorije postindustrijskog, odnosno postfordističkog društva vide povijesni razvoj kapitalizma kao linearan (faza komercijalne odnosno merkantilističke akumulacije à faza industrijske akumulacije à faza imaterijalne odnosno kognitivne akumulacije – “knowledge economy”)²⁶, Arrighi²⁷ pokazuje da, kao prvo, kapitalizam postoji već posljednjih 500, a ne samo 200 godina i, kao drugo, da njegova povijesna dinamika nije linearna, nego ciklična. Svaki od četiri velikih ciklusa u dosadašnjoj povijesti kapitalizma ima svoju “realnu” (trgovačko-industrijsku) i financijsku fazu, dakle današnja financijalizacija i prevlast kognitivnih i “knowledge based” oblika rada i ekonomskih odnosa nije ništa novo, nego se već dogodila na kraju svakog od velikih povijesnih ciklusa kapitalističke akumulacije. Ni pojava afektivnog ili imaterijalnog rada nije ništa novo, bila je na snazi već kad su dženovski trgovci krajem srednjeg vijeka uspostavljali svoje globalne trgovačke mreže i lukavom diplomacijom održavali odnose moći među europskim zemljama u svrhu svoje ekonomske i finansijske koristi. Što je danas zaista novo jeste veći teorijski senzibilitet za afektivne i kognitivne aspekte rada, ali nikad nije dobro brkati povijest teorije i realnu povijest – nedavno “otkriće” “imaterijalnog” rada nije znak presudne novosti u načinu djelovanja kapitalizma, nego razvoja kritičke teorije kapitalizma koja je proširila svoj “scope” na dotad zanemarivana područja i aspekte samog radnog procesa, što je bez sumnje važno teorijsko postignuće, ali otkriće afektivnog rada danas ne znači da takav rad prije nije postojao – i još manje da, kako tvrde najnadahnutiji proroci postfordizma, njegovo otkriće znači ništa manje nego kraj kapitalizma “as we knew it”. Razdoblje industrijske akumulacije je, gledano u tom širem, arrighievskom pogledu, prije prilično ekstravagantna faza razvoja kapitalizma u kojem je prisutnost afektivnog i kognitivnog rada relativno mala (što je u velikoj mjeri efekt samih materijalnih uvjeta klasične industrijske proizvodnje, gdje sama buka u tvornici i koncentracija koju zahtijeva opsluživanje stroja²⁸ sprečavaju intenzivnu komunikaciju i atomiziraju te izoliraju radnike

vima jer im svojom iznimnom produktivnom efikasnošću diže normu, i iznimno popularan, no ujedno i predmet sukoba između reformističkih sindikata i revolucionarnih studenta koji ga žele privući na svoju stranu. Sindikati se bore za radnička prava, dok se revolucionari bore za ukidanje rada – Lulu kao super radnik je “caught in between”, izmjenično predstavlja herojsku figuru za oboje – prvo stahanovski radi, onda pobjegne iz tvornice i pridruži se revolucionarima, ali se ne snalazi dobro van tvorničkog miljea i na kraju se vrati, i u legendarnoj konačnoj sceni, ispriča svoje proročke snove o rušenju tvorničkih zidova i magli koja radnike čeka vani.

- 20 “We first have to put aside everything we know about Adam Smith and Karl Marx’s theories of value, wealth and work, developed in *The wealth of nations* and *Capital*; or, in short, we have to put aside all the beliefs underlying political economy in general.” Lazzarato, “From capital-labour to capital-life.”
- 21 Lazzarato, “immaterial labour.”
- 22 Carlo Vercellone, “The new articulation of wages, rent and profit in cognitive capitalism.” http://www.generation-online.org/c/fc_rentz.htm
- 23 Michael Hardt i Antonio Negri, *Multituda*, Študentska založba, 2005.
- 24 Po nalazima Ureda za makroekonomska istraživanja Republike Slovenije za godinu 2007. (http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/pr/2007/Moderna%20socialna%20država%20in%20većja%20zaposlenost.pdf#4.1.), Slovenija ima jedan od najbrže širećih sektora s “vanstandardnim” radom, tj. radom na ograničeno vrijeme, na ugovore, samostalno poduzetništvo i sl., i u tom sektoru vidljiv je najveći negativan efekt na zdravlje radnika i radnica te najveća intenzivnost rada među zemljama EU-a. Trezveni teorijski pogled unutar talijanske operacionističke škole na razočaravajuću

tijekom radnog procesa). Iluzija da ponovno stupanje na snagu imaterijalnog rada danas znači veliku transformaciju ako ne i kraj kapitalizma, efekt je loše sastavljenog istraživačkog programa s ne dovoljno širokim povijesnim “scope-om” – programa koji počinje tek od ekstravagantne epizode industrijskog načina proizvodnje i onda mu se suvremena relativna prevlast “imaterijalnog” rada prikazuje kao presudna novost.

Pored toga, problem teorija postindustrijskog društva i postfordizma je i njihova eurocentričnost. U istočnoj Aziji, posebno u Kini, koja predstavlja najvjerojatnijeg kandidata za novog globalnog ekonomskog hegemona²⁹ i koja ima najveći ekonomski rast na svijetu unatoč svim krizama koje krahiraju i najjače svjetske ekonomije, u tijeku je proces dodatne industrijalizacije, a ne deindustrijalizacije. To je još jedna potvrda za Arrighijevu teoriju – akumulacijski ciklus u kojem su dominirale SAD financijalizacijom u osamdesetima prešao je u svoju drugu, padajuću fazu i aktualnom krizom vjerojatno je postigao svoju terminalnu točku. Materijalna, odnosno industrijska proizvodnja seli se u istočnu Aziju, posebno u Kinu gdje će najvjerojatnije početi novi rastući ciklus akumulacije koji će biti, kao i svi dosadašnji u 500 godišnjoj povijesti kapitalizma, baziran na industriji i trgovini. Pogled koji razgllašava kraj industrijskog načina proizvodnje jako je ograničen i, blago rečeno, upitne je teorijske i političke vrijednosti. Možda bi na objema razinama bilo produktivnije, što se tiče pitanja odnosa rada i politike danas, slijediti savjet milanskog veterana radničkih borbi, koji, neganut deindustrijalizacijom Milana od osamdesetih nadalje i pretvorbom nekađašnje industrijske zone Riva Calzoni u centar mode, dizajna i “urbane kulture”, u dokumentarnom filmu *Preko mosta: kratka povijest rada* [Sabina Bologna], kaže: “Dok budu postojali radnici i šefovi, postojat će i klasna borba.”

realnost “autonomne produkcije multitude” predstavlja tekst Paola Virna “On general intellect”: “Disposable time, a potential wealth, is manifested as poverty: forced redundancy, early retirement, structural unemployment and the proliferation of hierarchies. The radical metamorphosis of the concept of production itself is still tied down to the idea of working for a boss.... What is learned, carried out and consumed in the time outside of labour is then utilised in the production of commodities, becomes a part of the use value of labour power and is computed as profitable resource. Even the greater ‘power to enjoy’ is always on the verge of being turned into labouring task.”

<http://www.generation-online.org/p/fpvirno10.htm>

25 David Harvey, *A brief history of neoliberalism*, Oxford University Press, 2005.

26 Christian Marazzi, *Capital and language*, MIT Press, 2008.

27 Giovanni Arrighi, *The long twentieth century*, Verso, 1994.

28 Opasnosti popuštanja koncentracije u tvorničkom radnom procesu na filmu dobro su prikazane u *Dancer in the dark* [Lars von Trier, 2000], gde junakinja počna maštati i uništi stroj, i u već spomenutom *Radnička klasa ide u raj* [op. cit.], gdje si junak odsječe prst.

29 Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, Verso, 2008.

Devastirani spomenik, Zrmanja